

Ludwik Kaszowski OSPPE

Chrześcijańskie spojrzenie na środowisko geograficzne jako przestrzeń pielgrzymowania

1. Wstęp

Pielgrzymka, zjawisko przede wszystkim religijne, może być również traktowana jako zjawisko społeczne, turystyczne, kulturowe, psychologiczne itp. Nie jest na pewno pielgrzymka i pielgrzymowanie zjawiskiem przyrodniczym. Niemniej jednak wydaje się możliwe przyrodnicze spojrzenie na zjawisko pielgrzymki poprzez analizę przestrzeni pielgrzymowania. Ośrodki pielgrzymkowe położone są w obszarach o określonym środowisku przyrodniczo-geograficznym. Aby do nich dotrzeć, często trzeba zetknąć się z różnymi jego typami, które są źródłem określonych doznań i refleksji. Tak na przykład dochodzący do Jerozolimy pielgrzym styka się z pustynią, stepem, ze skalistym krajobrazem wyżynnym podzwrotnikowej strefy klimatycznej. Pielgrzymujący do sanktuarium w Baños k/Riobamby w Ekwadorze, położonego u stóp czynnego wulkanu Tangurauy, napotyka na wiele tragicznych skutków ostatniej erupcji, kontrastujących z pełnym życia deszczowym lasem równikowym. Wysokogórski alpejski krajobraz La Salette, krajobraz wapiennej wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej na drodze do Częstochowy, leśny krajobraz gór średnich i pogórski krajobraz rolniczy jako tło karpaccich ośrodków kultu religijnego stwarzają całkowicie odmienne środowiska pielgrzymowania.

W pewnej mierze pielgrzymka jest analogiem życiowej drogi człowieka i wszelkie problemy, w ciągu życia rozłożone w czasie i przestrzeni, w pielgrzymce są jak gdyby skoncentrowane. W okresie średniowiecza pielgrzymki stanowiły ważne źródło informacji o świecie, przekazywanych przez pielgrzymów innym ludziom, poszerzały horyzont geograficzny społeczeństw. Dzisiaj, przy znacznie wyższym, przeciętnym poziomie wykształcenia pielgrzymowanie może być bardziej pogłębione i powinno też przynosić pielgrzymom więcej owoców tak duchowych, jak i intelektualnych.

Celem opracowania jest refleksja nad tym w jaki sposób możemy środowisko przyrodnicze (geograficzne) utożsamić z przestrzenią pielgrzymowania, w jaki sposób kontakt z otaczającym światem może wzbogacić i pogłębić pielgrzymowanie, jak ob-

serwowanie przyrody i stosunku doń człowieka może być dochodzeniem do Boga-Stwórcy. Wymaga to analizy następujących pojęć i relacji:

1. Przestrzeń pielgrzymowania
2. Środowisko przyrodnicze (geograficzne)
3. Chrześcijańskie spojrzenie na relację:
środowisko przyrodnicze (geograficzne) - przestrzeń pielgrzymowania

2. Przestrzeń pielgrzymowania

Pielgrzymowanie zawsze związane jest z pokonywaniem przestrzeni. Choć można mówić o duchowej przestrzeni, to jednakże z pielgrzymką kojarzymy przede wszystkim bardzo realną i konkretną przestrzeń materialną. Od pielgrzyma wymaga ona wysiłku fizycznego i psychicznego aby mógł przemierzyć określoną trasę od miejsca wyjścia pielgrzymki, do jej celu - miejsca dojścia. Wszystkie trzy składniki są elementami usytuowanymi w przestrzeni przyrodniczo-geograficznej. Miejsce wyjścia i miejsce dojścia pielgrzyma są połączone, jak gdyby spięte, trasą pielgrzymki. Przestrzeń pielgrzymowania nie jest pusta, ani nie jest jedynie konstrukcją myślową lub słowną, utworzoną dla opisu zjawiska pielgrzymki. Jest rzeczywistym, większym lub mniejszym fragmentem powierzchni naszej planety, a jeśli tak, to obejmuje ona bardzo konkretne środowiska przyrodnicze lub szerzej mówiąc - geograficzne. Pokonanie przez pielgrzymów tej przestrzeni bez próby refleksji nad bogactwem, złożonością, a równocześnie i prostotą otaczającego świata jest niewykorzystaniem szansy przeżycia poznawczego, jaką pielgrzymka może im dać.

3. Środowisko przyrodnicze (geograficzne)

Fizyczna przestrzeń pielgrzymowania może być utożsamiana ze środowiskiem przyrodniczym, a więc z ogółem zjawisk na powierzchni naszej planety z wyłączeniem człowieka. Powinna być jednak raczej utożsamiana ze środowiskiem geograficznym, obejmującym oprócz elementów naturalnych skutki aktywności człowieka oraz jego samego. Można by więc przestrzeń pielgrzymowania - by przybliżyć ją do terminologii i myślenia przyrodnika - nazwać po prostu środowiskiem pielgrzymowania, na takiej samej zasadzie jak mówimy o środowisku życia człowieka, środowisku rozwoju gospodarczego, kulturowego itp. Fizjonomicznym odpowiednikiem środowiska geograficznego jest krajobraz geograficzny, w którym z łatwością postrzegamy przyrodnicze i antropogeograficzne jego składniki (Ryc. 1).

Ryc. 1.
Środowisko geograficzne a przestrzeń pielgrzymowania.

4. Chrześcijańskie spojrzenie na środowisko przyrodnicze (geograficzne)

Pojęcie środowisko geograficzne jest jednym z podstawowych w naukach geograficznych. Aby móc je wykorzystać przy analizie zjawiska pielgrzymowania, niezbędne jest odwołanie się do doświadczenia wiary. Poszerza bowiem ono horyzont poznawczy przyrodnika i umożliwia zastosowanie pojęć z zakresu nauk przyrodniczych dla zrozumienia zjawiska, które przyrodniczym zjawiskiem nie jest.

Chrześcijańskie spojrzenie na środowisko geograficzne wymaga oparcia się na fundamentalnych prawdach wiary, a mianowicie na prawdzie, że Bóg jest wszechmocny i jest miłością, że z miłości wszechmocą swą stworzył świat i człowieka (Ryc. 2 a i Ryc. 2 b.). W świecie i człowieku, jako w stwórczym dziele, został więc odcisnięty ślad Bożej wszechmocy, mądrości i miłości. Stwórca jest "obecny w najgłębszym wnętrzu swoich stworzeń" (Katechizm KK 42, 223). Dlatego też rozumny człowiek ma obowiązek poznawać świat, by mógł go zrozumieć, a rozumiejąc, by mógł go pokochać. Poprzez to ma obowiązek odczytywać zapisaną w stworzeniu wszechmoc, mądrość i miłość Boga. Rozumiejąc prawa rządzące funkcjonowaniem przyrody, rozumny człowiek może roztropnie korzystać z jej zasobów. Ma do tego prawo. Ale jest także zobowiązany do odpowiedzialności za stan środowiska planety Ziemi, która jest jego ojczyzną.

Ryc. 2a.
Chrześcijańskie spojrzenie na środowisko przyrodniczo-geograficzne.

5. Relacja: środowisko geograficzne - środowisko pielgrzymowania

W świetle wiary relacja między przedmiotem badań naukowych, jakim jest środowisko geograficzne i środowisko pielgrzymowania, staje się pełniejsza i bardziej zrozumiała. Na schemacie (Ryc. 3.) próbowano uporządkować etapy procesu poznawania-badania środowiska geograficznego oraz ich odpowiedniki odnoszące się do środowiska pielgrzymowania. Dostrzeżenie ich w uporządkowanej formie może znacznie wzbogacić wiedzę i odczucia pielgrzyma wędrującego najczęściej z potrzeby serca a w dalszej mierze dopiero dla realizacji podjętych zobowiązań czy z innych powodów, rzadko kiedy jednak z przyczyn intelektualno-poznawczych.

W zależności od wiedzy, ale przede wszystkim od ciekawości i od wrażliwości na otaczający świat pielgrzym - podobnie jak badacz przyrody - może poprzestać na obserwacji i analizie faktów, widzianych obiektów, zdarzeń. Poczucie wewnętrznej więzi z przyrodą i z człowiekiem żyjącym i pracującym od wieków w przestrzeni wyznaczonej trasą pielgrzymki jest okazją do zadziwienia się nad prawidłowościami struktury i funkcjonowania świata, jest okazją do intuicyjnego odczucia i spotkania się z mądrością Bożą.

Osobowości pielgrzymów, podobnie jak i badaczy przyrody, dla których obserwacja i prosta analiza postrzeganych faktów obserwacyjnych jest niewystarczająca,

Ryc. 2b.

Chrześcijańskie spojrzenie na środowisko przyrodniczo-geograficzne.

mogą być jednak znacznie bogatsze. Syntetyczne umysły starają się odkryć, rozpoznać zasadnicze prawidłowości oraz prawa rządzące środowiskiem globu ziemskiego, a więc dostrzec hierarchiczność struktur tworzących całości - systemy i subsystemy, różnorodność przyrodniczą, powszechność i unikatowość, powtarzalność i niepowtarzalność cech, elementów, całych struktur, tworzących środowisko życia człowieka na naszej planecie. Taka głębia wnikania w strukturę świata w świetle wiary zawsze prowadzi do uświadomienia porządku i celowości w przyrodzie, *do odkrywania piękna na wszystkich jej poziomach*. Może to być dla wrażliwego badacza, a tym bardziej pielgrzyma doświadczeniem dotknięcia niewyobrażalnej miłości osobowego Boga. Tak więc doznania intelektualno-poznawcze mogą być poszerzone o doznania religijne odkrywania stwórczej myśli Boga w przyrodzie i osobistej więzi z osobowym Stwórcą wszechrzeczy. Długość trasy i niedogodności związane z jej pokonywaniem mogą stać się dopełnieniem przestrzeni pielgrzymowania. Wymagają bowiem wysiłku fizycznego, a więc ofiary. W ten sposób pielgrzymowanie rzeczywiście staje się skondensowanym analogiem życia człowieka. Dostrzegamy w nim proces ciągłego poznawania świata i Boga, proces pogłębiania kontaktu ze światem i jego Stwórcą. Wszystko jest przesycane wysiłkiem, często trudem intelektualnym i fizycznym. Pielgrzymowanie, często uciążliwą i monotonną trasą, tak jak życie każdego, indywidualnego człowieka, może stać się wędrówaniem jak gdyby odwiecznym, Bożym szlakiem *genesis*.

6. Krajobraz naturalny a antropogeniczny

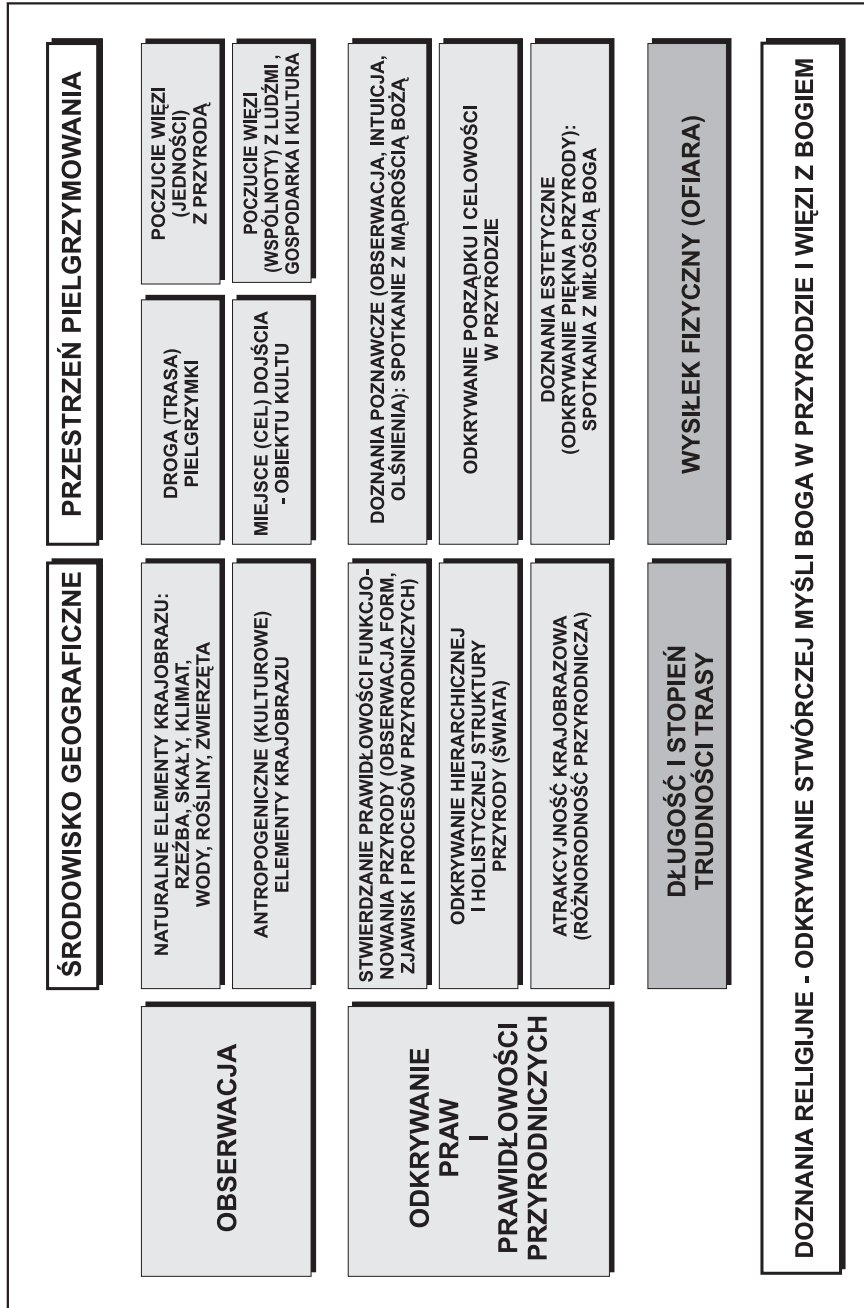
Różnorodność krajobrazowa Ziemi jest tak wielka, że próba skonstruowania wyczerpującej tę różnorodność klasyfikacji nie wydaje się możliwa. Wynika to ze złożoności systemu, jakim jest środowisko geograficzne i z ogromnej liczby możliwych kryteriów klasyfikacyjnych. Z interesującego nas punktu widzenia, dla zarysowania problemu, wystarczająca jest klasyfikacja krajobrazów na naturalne (przyrodnicze) i antropogeniczne (Tab. 1). Uświadamia ona, że to, co stworzył Bóg, człowiek dopełnia swoją twórczością. Tworzy swoje "nakładki" na krajobrazy naturalne - osadniczą, rolniczą, przemysłową itp. Krajobraz naturalny z antropogeniczną "nakładką" krajobrazową jest inny, mówimy "zmieniony", "przekształcony", "zdegradowany" itd., w zależności od rodzaju ingerencji człowieka w środowisko i stopnia uwzględnienia naturalnych praw rządzących nim. Krajobrazy naturalne w różnym stopniu są przez człowieka zmienione. Wiele obszarów globu jest nawet w stanie klęski ekologicznej, zagrożenia wynikającego z coraz dalej postępującej ingerencji w system przyrodniczy środowiska planety. Świadczy to nie tylko o nikłej wiedzy człowieka o przyrodzie, lecz także o tym, że nie zawsze czuje się on za nią odpowiedzialny.

Tab. 1.

Przykłady klasyfikacji krajobrazów naturalnych i antropogenicznych

KRAJOBRAZY NATURALNE	KRAJOBRAZY ANTROPOGENICZNE	Ingerencja człowieka w krajobraz
KRAJOBRAZ NIZIN I RÓWNI KRAJOBRAZ WYŻYNNY KRAJOBRAZ GÓRSKI	KRAJOBRAZ ROLNICZY KRAJOBRAZ HODOWLANY	krajobraz zmieniony krajobraz przekształcony krajobraz zdegradowany krajobraz zdewastowany
KRAJOBRAZ PUSTYNNY KRAJOBRAZ STEPU KRAJOBRAZ LEŚNY	KRAJOBRAZ PRZEMYSŁOWY	krajobraz martwy krajobraz chroniony krajobraz odtworzony
KRAJOBRAZ POJEZIERZY KRAJOBRAZ WYBRZEŻY (NADMORSKI)	KRAJOBRAZ MIEJSKI	krajobraz zrehabilitowany krajobraz sztuczny

Patrząc na krajobraz człowiek powinien umieć odpowiedzieć sobie na pytanie, czy jego rola "pana przyrody" jest twórcza czy też destrukcyjna, czy jest odpowiedzialnym "gospodarzem, zarządcą" świata, czy też czuje się jego absolutnym i nie liczącym się z niczym władcą. W rzeczywistości stosunek człowieka do przyrody mieści się pomiędzy dwiema skrajnymi postawami: pozytywną i negatywną, afirmacji i negacji. Są one odpowiedzią człowieka na stwórczy plan Boga. Człowiek może w świadomy i rozumny sposób przekształcać środowisko przyrodnicze w geograficzne, krajobraz naturalny w antropogeograficzny, w harmonii lub w dysharmonii z prawami przyrody. Może być "gospodarzem" Ziemi dobrym lub złym (Tab. 2).

Ryc. 3.
 Etapy procesu poznawania - badania środowiska geograficznego oraz ich odpowiedniki odnoszące się do przestrzeni pielgrzymowania.

Pielgrzym dotykający swoimi stopami Ziemi na pielgrzymim szlaku może zadać sobie zasadnicze pytania o stosunek do przyrody we własnym imieniu i w imieniu ludzi mieszkających i gospodarujących tu, ale także sięgając w przeszłość - w imieniu ludzi, którzy tu kiedyś mieszkali i zmieniali przyrodę. Czy koegzystencja człowieka z przyrodą była i jest tu harmonijna? Czy potrafię w tym związku dostrzec zamysł Boży, mądrość i miłość wszechmogącego Stwórcy? A są to pytania egzystencjalne dla każdego człowieka - pielgrzymia przez dzieje.

7. Odbiór krajobrazu i środowiska przez człowieka

Dla opisanie Ziemi jako szczególnego miejsca w kosmosie wyszukiwane były oprócz ścisłych także określenia oparte na analogiach, nie zawsze dość ostre, precyzyjne, często zabarwione emocjonalnie. Warto przytoczyć niektóre tylko: Ziemia - planeta życia, ojczyzna człowieka, dom człowieka, ogród człowieka, cudowna planeta, błękitna planeta, klejnot Wszechświata, szmaragd Wszechświata.

Bogactwo, różnorodność krajobrazowa jest odbiciem struktury środowiska, składającego się z wielkiej ilości składników biotycznych i abiotycznych, statycznych i dynamicznych oraz ze skomplikowanej, misternej sieci powiązań przyczynowo-skutkowych, sprzężeń zwrotnych itp. Są one widoczne w krajobrazie oddziałując przede wszy-

Tab. 2.
Przykłady przeciwstawnych pojęć ukazujących stosunek człowieka do Ziemi,
a tym samym do Boga-Stwórcy.

BÓG - STWÓRCA	CZŁOWIEK - GOSPODARZ
ZIEMI	
środowisko naturalne	środowisko geograficzne
krajobraz naturalny	krajobraz antropogeniczny
harmonia (zgodność z prawem naturalnym)	dysharmonia (niezgodność z prawem naturalnym)
koegzystencja z przyrodą	ingerencja w przyrodę
racjonalne korzystanie z zasobów przyrody	rabunkowe korzystanie z zasobów przyrody
ochrona środowiska	obojętność wobec środowiska
troska o środowisko	nieliczenie się ze środowiskiem (nihilizm)
kształtowanie środowiska	deformowanie środowiska
rozwój środowiska	degradacja środowiska

kim na sferę emocjonalno-intelektualną człowieka. Najpierw odczuwamy piękno krajobrazu, monotonię lub urozmaicenie, grozę lub łagodność zjawisk itp., a następnie zaś pytamy o ich genezę: dlaczego, skąd, jak, kiedy?

Podczas obcowania z krajobrazem geograficznym powstają najrozmaitsze skojarzenia i analogie. Im większa wrażliwość badacza, obserwatora, pielgrzyma, zwykłego człowieka, tym większe bogactwo skojarzeń. Dotyczą one de facto całej kultury ludzkiej, czerpiącej z naturalnych wzorów. W tabeli 3 zestawiono niektóre tylko przykłady skojarzeń i analogii, spotykane w literaturze wszystkich typów - od religijnej, poprzez beletrystykę, poezję aż do naukowej.

Tab. 3.

Oddziaływanie krajobrazów przyrodniczych i ich składników na sferę emocjonalno-wyobrażeniową człowieka (przykłady)

TYPY KRAJOBRAZU oraz związane z nimi niektóre skojarzenia	WYBRANE SKŁADNIKI KRAJOBRAZU oddziałujące na sferę emocjonalną
PUSTYNIA - pustka, brak życia, odosobnienie, lęk, przerażenie, utrapienie, trwoga, niebezpieczeństwo, miejsce demonów, miejsce pokus, samotność, bliskość Boga, cisza, bezmiar, miejsce kontemplacji	ABIOTYCZNE STABILNE góra, dolina, krawędź-urwisko, "przepaść", forma skalna (skałka), ściana skalna, jaskinia, grota
GÓRY - potęga, moc, wyniosłość, wielkość, majestat, niedostępność, niebezpieczeństwo, piękno, wolność, wyzwolenie, cisza, obecność Boga, łączność z Bogiem	ABIOTYCZNE DYNAMICZNE wiatr pustynny, wiatr od morza, burza, burza piaskowa, pyłowa, błyskawice, pioruny, tęcza, zorza, deszcz, powódź, śniegi i lodowce, rzeka, wodospad, źródło, jezioro
WYŻYNY - podobnie jak GÓRY lub RÓWNINY	
RÓWNINY - bezmiar, przestrzeń, nieskończoność, spokój, łagodność, nieograniczoność, wolność	
KRASOWY - niezwykłość, bogactwo, piękno, różnorodność, tajemnica	BIOTYCZNE pojedyncze drzewa, zwłaszcza stare grupy drzew, charakterystyczne gatunki drzew, charakterystyczne gatunki zwierząt
NADRZECZNY - życie, przemijanie, klęska,	
JEZIORNY - łagodność, życie, zmienność, niebezpieczeństwo,	
NADMORSKI - bezmiar, nieskończoność, tajemnica głębi, nieogarnioność, nieprzeniknioność, wielkość, potęga, groza, niebezpieczeństwo	ANTROPOGENICZNE obiekty użytkowe, dzieła techniki, zabytki architektoniczne, obiekty sakralne
LEŚNY - tajemnica, bogactwo życia, spokój, niebezpieczeństwo	

stCzłowiek-pielgrzym, poprzez obserwacje środowiska pielgrzymowania, może sobie uświadomić prawdę o tym, jakim jest Stwórca, skoro stworzenie wykazuje tak wielką różnorodność i bogactwo. "Czytanie" krajobrazu powinno się stać zbliżaniem ziemskiego obserwatora do jego Stwórcy. W ten sposób przestrzeń pielgrzymowania mówi, a czasem nawet woła do pielgrzyma, ubogaca go i już w drodze, przed dotarciem do celu pielgrzymki pozwala mu zrealizować ją w pełni - spotkać się z Bogiem.

8. Odkrywanie prawidłowości wykształcenia i funkcjonowania środowiska poznawaniem mądrości Stwórcy

Planeta Ziemia jest szczególnym obiektem w kosmosie. Jest niezwykle złożonym i skomplikowanym systemem przyrodniczym, funkcjonującym według określonych reguł, praw. Ale jest też czymś na kształt dzieła sztuki - niepowtarzalnego w bogactwie i pięknie swej wewnętrznej struktury, dzieła - będącego odbiciem jedynej w swoim rodzaju myśli stwórczej.

Jeszcze do niedawna Ziemię mogliśmy oglądać jedynie z jej powierzchni. Dzisiaj perspektywa naszego widzenia wzbogaciła się. Możemy Ziemię postrzegać z rozmaitych miejsc odniesienia i dostrzegamy coraz inne jej, zawsze jednak - fascynujące właściwości. Inne więc jest postrzeganie Ziemi: z orbity wokółsłonecznej, inne z Księżyca, z orbity wokółziemskiej (z satelity), z samolotu (zdjęcie lotnicze), a wreszcie całkiem inne - z jej powierzchni.

Patrzanie na Ziemię jako na całość umożliwia technika satelitarna. Satelitarne obrazy Ziemi są źródłem nieprawdopodobnie dużej liczby informacji o planecie. Pozwalają one stosunkowo szybko dostrzec zasadnicze założenia przestrzenne, funkcjonalne, ale też i estetyczne środowiska Ziemi. Obrazy satelitarne i techniki komputerowe, analizujące je, pozwoliły zobaczyć to, co z ziemi trudne było do zobaczenia w sposób całościowy.

Na powierzchni Ziemi dostrzegalna jest wielka dynamika zjawisk, bogactwo ruchu i pełnia życia. Ziemia jest niezwykle dynamicznym układem przyrodniczym. Energia słoneczna oraz energia geotermiczna jest przyczyną przemian. Rozmieszczenie energii docierającej do powierzchni Ziemi wykazuje zróżnicowanie przestrzenne oraz zmienność w czasie. Zmienność zjawisk przejawia się w rytmiczności i cykliczności (zwłaszcza dobowej i sezonowej). Zewnętrznym przejawem tych przemian jest widoczny w skali globalnej, regionalnej i lokalnej ciągły obieg energii i materii w środowisku. Pytania o prawidłowości wykształcenia i funkcjonowania środowiska przyrodniczo-geograficznego Ziemi są próbą poznawania mądrości Stwórcy. Jak wiele zasadniczych pytań można postawić, świadczy chociażby niekompletna i niedoskonała próba zestawienia właściwości strukturalno-przestrzennych i funkcjonalno-dynamicznych środowiska przyrodniczo-geograficznego Ziemi (Tab. 4).

Wymienione prawidłowości oraz cechy w niejednakowym stopniu dotyczą wszystkich składników krajobrazu i w każdym miejscu na powierzchni Planety. Szczegółowa

Tab. 4.

Zestawienie pojęć charakteryzujących cechy i elementy środowiska przyrodniczo-geograficznego Ziemi.

POJĘCIA STRUKTURALNO-PRZESTRZENNE

układ globalny i układy regionalne (lokalne)
układ holistyczny i cząstkowy
hierarchiczny układ struktur, zjawisk (skale od mikro do makro)
sferyczność i asferyczność
przenikanie się sfer (hydrosfery, atmosfery, litosfery, biosfery)
strefowość i astrefowość geograficzna
układ równoleżnikowy i południkowy
układ poziomy i pionowy
piętrowość i apiętrowość geograficzna
ciągłość (kontinuum) i nieciągłość przejść w przestrzeni geograficznej
granice wyraźne (liniowe) i niewyraźne (strefowe)
układ symetryczny i asymetryczny
proporcja i dysproporcja
regularność i nieregularność układów
zwartość i rozciągłość
centralność i peryferyczność położenia
tranzytowość i barierowość
powtarzalność i niepowtarzalność
powszechność i wyjątkowość (unikatowość)
zwyczajność i atrakcyjność

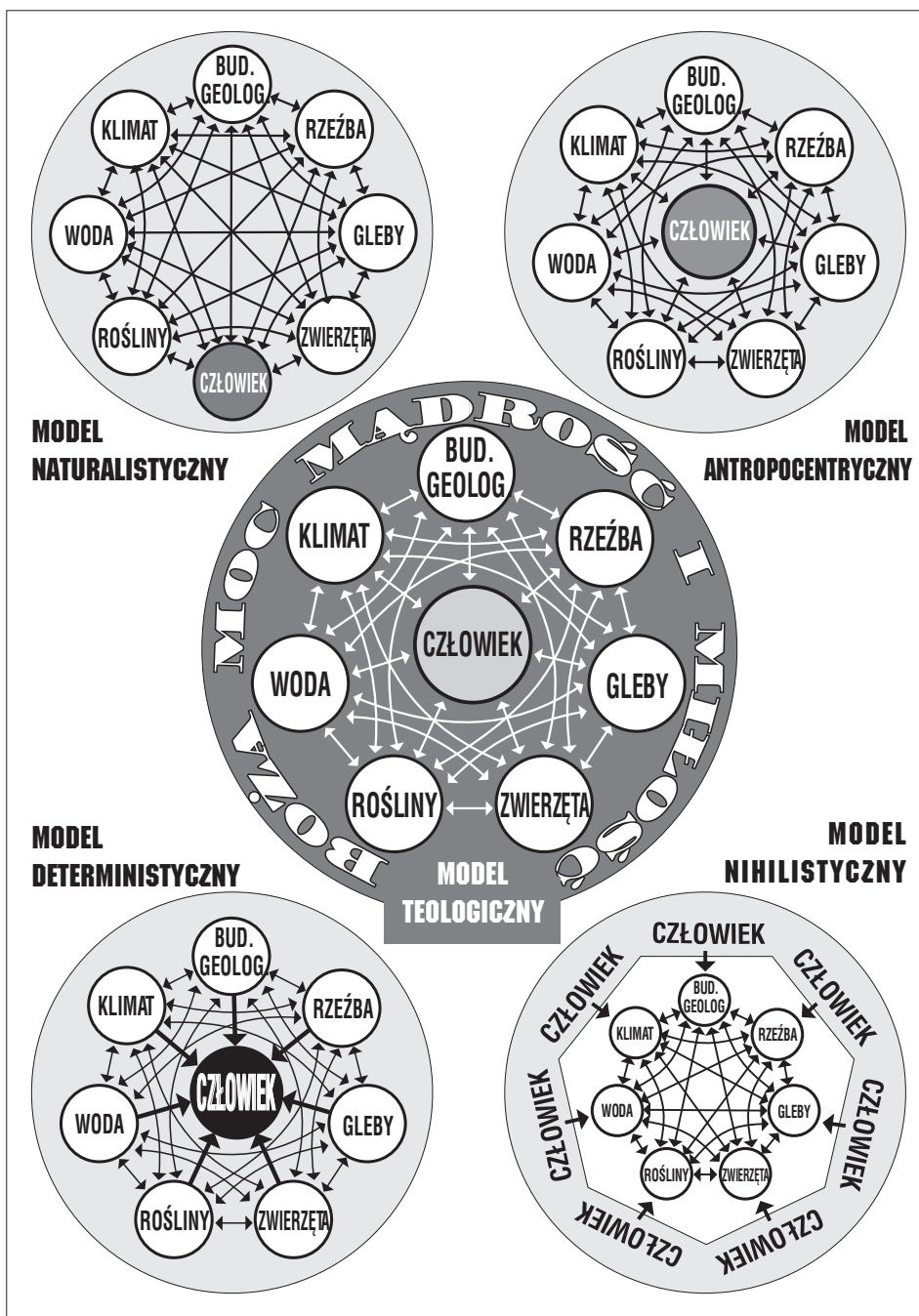
Tab. 4. ciąg dalszy
Zestawienie pojęć charakteryzujących cechy i elementy środowiska przyrodniczo-geograficznego Ziemi.

nadmiar i deficyt
koncentracja i rozproszenie (dyspersja)
jednorodność (monotonia) i różnorodność (urozmaicenie)
homogeniczność i poligeniczność
prostota i złożoność (różny stopień komplikacji)
naturalność i antropogeniczność
samoistność i wzajemne powiązanie
równinność i górzystość
obecność/nieobecność komponentów biotycznych
obecność/nieobecność komponentów hydrograficznych

POJĘCIA FUNKCJONALNO-DYNAMICZNE

statyka i dynamika układów (stałość i zmienność)
obieg energii i materii
rytmiczność - arytmiczność
cykliczność - acykliczność
jednosezonowość - wielosezonowość

analiza, chociażby tylko zestawionych tu par pojęć, wskazuje, że założenia systemu, jakim jest środowisko przyrodnicze Ziemi, jego kompozycja przestrzenna i funkcjonalna wykazują wielopoziomowość i wielopłaszczyznowość rozwiązań. Jego hierarchiczna struktura sprawia, że możemy mówić zarówno o jednym megasystemie planetarnym, jak też o systemach regionalnych i lokalnych,

Ryc. 4.
Modele środowiska geograficznego.

9. Miejsce człowieka w przyrodzie - modele środowiska geograficznego

W dziejach ludzkich refleksja człowieka nad przyrodą przejawiała się zawsze dwojako: jako fascynacja złożonością systemu środowiska przyrodniczego, jego precyzyjnym funkcjonowaniem, oraz jako fascynacja pięknem Ziemi, niepowtarzalnym jej pięknem i bogactwem, dynamizmem i pełnią życia. Konsekwencją tej refleksji były najrozmaitsze poglądy na środowisko naszej Planety oraz najróżniejsze postawy wobec przyrody i miejsca oraz roli człowieka na Ziemi (Ryc. 4).

Wraz z rozwojem geografii jako nauki - od połowy XIX wieku - rozwijało się antropocentryczne spojrzenie na środowisko przyrodniczo-geograficzne Ziemi, ale równocześnie pojawiło się też podejście teleologiczne. Stanowisko antropocentryczne sugeruje, że rozpatrywanie problematyki przyrody Ziemi ma znaczenie i sens jedynie wtedy, gdy postrzegamy ją jako środowisko życia, rozwoju i doskonalenia się człowieka. Wypowiadane było już przez rzymskiego geografę i historyka Strabona w II w. n.e., ale najpełniej wyrażone zostało dopiero w XIX wieku przez twórcę nowoczesnej geografii człowieka - niemieckiego geografę Karola Rittera. Ritter jako chrześcijanin równocześnie prezentował podejście teleologiczne. Wszystko w przyrodzie wykazuje zadziwiająca celowość. Ziemia jest domem człowieka, a Bóg tak ją skonstruował, by człowiek mógł nie tylko wegetować - żyć, ale by mógł się tu wychowywać, doskonalić, rozwijać fizycznie i duchowo. Człowiek ma prawa, ale ma również obowiązki wobec Ziemi.

Obserwowanie przez człowieka-pielgrzyma środowiska geograficznego, jak już wcześniej powiedziano, jest okazją do odkrywania stwórczej myśli Boga w świecie i uświadamiania więzi z osobowym Stwórcą. Jest okazją do szukania odpowiedzi na pytanie: *“jakie jest miejsce człowieka wśród stworzeń, jaka jest jego rola w przyrodzie?”* Jest to jedno z podstawowych pytań dla człowieka - mieszkańca Ziemi. W dziejach myśli ludzkiej rozmaicie sytuowany był człowiek względem przyrody. Z przeglądu historii myśli przyrodoznawczej, dokonanej przez Staszewskiego (1966), można wyprowadzić 5 podstawowych modeli środowiska geograficznego, pokazujących relację człowiek - środowisko przyrodnicze. Można by je nazwać modelami: naturalistycznym, antropocentrycznym, deterministycznym, nihilistycznym i teleologicznym.

Model naturalistyczny zakłada, że człowiek jest, co prawda różnym, ale elementem przyrody. *“Czy w stadium pierwotnej organizacji rodowej bądź plemiennej, czy na szczeblu nowoczesnego, zorganizowanego w państwo społeczeństwa, zajmuje człowiek w stosunku do środowiska pozycję szczególną, odrębną, zasadniczo różną w porównaniu z innymi gatunkami świata organicznego, przez to, że jest nie tylko biernym jego składnikiem, ale zajmuje wobec środowiska postawę czynną, modelując je i przysposabiając do zaspokojenia swoich własnych potrzeb”* (Zierhoffer, 1962).

Model antropocentryczny nie tylko postrzega człowieka jako inny składnik świata, ale również sytuuje go w centrum systemu. Zajmowanie się środowiskiem przyrod-

niczym ma sens bowiem tylko wówczas, jeśli będzie skierowane ku człowiekowi, jego potrzebom, jego rozwojowi. Ale człowiek musi się liczyć z przyrodą, musi poznawać prawa naturalne i w swojej działalności kierować się nimi. Jest odpowiedzialny za przyrodę, która jest koniecznym warunkiem jego trwania na Ziemi. Nawet wychodzący z materialistycznych założeń Leszczycki (1962) stwierdza: *“Człowiek może zmienić środowisko geograficzne, ale jest bezsilny wobec praw przyrodniczych, które rządzą zachodzącymi w nim procesami”*.

Stosunek człowieka do przyrody określają dwa skrajne podejścia - deterministyczne i nihilistyczne oraz wiele podejść pośrednich. Pierwsze uzależnia człowieka od przyrody, na którą nie ma on wpływu, musi się jej podporządkować. W modelu nihilistycznym, skrajnej postaci indeterminizmu geograficznego, człowiek jest “panem” przyrody, z którą w ogóle nie musi się liczyć, może ją w dowolny sposób zmieniać i kształtować według własnych potrzeb i woli.

Model antropocentryczny jest jedynym możliwym do przyjęcia spośród 4 wymienionych. Wszystkie pozostałe prowadzą do dewiacyjnego postrzegania relacji między człowiekiem a środowiskiem przyrodniczym. Chrześcijańskie spojrzenie pozwala model antropocentryczny rozwinąć w model teleologiczny. Wystarczy dostrzec wszechmoc, mądrość i miłość Bożą w świecie, aby przyjąć jego celowe istnienie. Model teleologiczny prawidłowo pokazuje centralne usytuowanie człowieka względem reszty stworzenia, ale równocześnie pokazuje “zanurzenie” całego systemu środowiska w Bożej mocy, mądrości i miłości, i jak gdyby wypełnienie nimi całej istniejącej rzeczywistości. W ten sposób Ziemia jest nasycona, przesycona *sacrum*. Cała przyroda, środowisko Ziemi mówi, wręcz woła o Bogu - swoim Stwórcy.

Badając przy pomocy nowoczesnych metod końca XX wieku skomplikowane i precyzyjne mechanizmy funkcjonowania środowiska przyrodniczego trudno się oprzeć przyjęciu XIX-wiecznej, antropocentrycznej i równocześnie teleologicznej koncepcji przyrody Rittera, jako ich logicznej konsekwencji.

10. Zakończenie

W opracowaniu dotknięto wielu problemów. Jest to w zasadzie lista i zarys problemów do rozwinięcia i do pogłębienia, pozostawiona na poziomie refleksji przyrodnika, który stosując naukowe metody badania środowiska geograficznego nie musi i nie chce ukrywać, że ma przeświadczenie, iż ociera się o tajemnicę stwórczej mocy Boga. Skojarzenie środowiska przyrodniczo-geograficznego z przestrzenią pielgrzymowania wydaje się mieć wymiar praktyczno-poznawczy. Człowiekowi wędrującemu - pielgrzymowi może bowiem ono pomóc wzbogacić duchowe i intelektualne doznania, nauczyć go patrzenia na przyrodę, na Ziemię i miejsce homo sapiens, a poprzez to odkrywać Stwórcę w stworzeniu.

Literatura:

Katechizm Kościoła Katolickiego, 1994

Katechizm Kościoła Katolickiego, Pallottinum, Poznań.

Leszczycki S., 1962

Rozwój myśli geograficznej, w: Geografia Powszechna, t.I, PWN, Warszawa.

Staszewski J., 1966

Zarys historii nauk o Ziemi, PWN, Warszawa.

Zierhoffer A., 1962

Człowiek, środowisko, geografia, w: Geografia Powszechna, t.I, PWN, Warszawa.

A Christian View of the Geographical Environment as the Pilgrim's Space

(SUMMARY)

Pilgrimage may be observed through the analysis of the space in which it is conducted. The aim of this essay is to examine the ways in which the natural geographic environment may be identified with the space of pilgrimage, the ways in which contact with the contiguous world may enrich pilgrimage and become a path of inquiry endeavouring to lead up to the Divine Creator.

A Christian approach to geographical environment calls for a foundation in the basic truths of the faith, that is in a belief in God's omnipotence and love, and in a belief that it was through love that His omnipotence created the world and Man. Man the rational creature is duty-bound to discover the world in order to understand it, and understanding it, to love the world. Hence he is duty-bound to discover the omnipotence, wisdom, and love of God. Man the rational being has the right to make prudent use of the natural resources, but he is also responsible for the environment on the Earth, his native habitat. The relation between the scholarly pursuit of research into the geographical environment and the environment of pilgrimage thus becomes fuller and more coherent in the light of the Christian faith (Fig. 1, 2a, b).

Like the observer of nature, the pilgrim too may limit himself merely to the observation and analysis of the objects and events he sees. How far he pursues his inquiries will depend on his knowledge about, and primarily his curiosity of, and sensitivity to the world that surrounds him. The inner sense of a bond linking the pilgrim in his experience of his pilgrimage route with nature offers an excellent opportunity for the intuitive experience and encounter of Divine wisdom.

Minds disposed to synthetic thinking endeavour to perceive the principles governing the Earth's environment, to discover its hierarchies and its structures, its systems and sub-systems, the variety in its natural wealth, the unique and the commonplace in it, the reproducibility and the singularity in its features, attributes, in the constituent parts and in the integral systems contributing to Man's environment on this planet. In the light of faith such profoundness of enquiry always leads to a realisation of the order and purposefulness of Nature, and to the discovery of beauty in all of its levels. The act of pilgrimage thus becomes a condensed analogue of Man's life. On pilgrimage we are involved in a continuous process of learning about God and the world, of deepening ties with the world and its Creator. The entire endeavour is suffused with intellectual, spiritual, and physical effort.

The variety of the Earth's landscapes is an outcome of the systemic complexity of the geographical environment. To give an idea of the problem, suffice it to point out the distinction of the natural landscapes from the man-made ones - a reminder that Man enriches with his own creativity what God has created. In his approach to the landscape man ought to answer the question whether he is a responsible „manager“ of the world, or whether he is an autocratic and absolute lord. His attitude to Nature lies somewhere in between the extremal attitudes of affirmation and negation, human responses to the creative design of God. Man may transform the natural environment into a geographical one in a rational way and fully aware of his doings; he may act in harmony or in discord with the laws of Nature. He may be a good husbandman a wrecker of the Earth's resources (cf. Fig. 3).

The multifariousness of the Earth's landscapes is a reflection of the structural abundance in its environment, which consists of a great wealth of components biotic and abiotic, static and dynamic, and of a complex and delicate web of cause-and-effect relations. All this interacts with Man's emotions and his imagination. We first experience the beauty of a landscape, and only then do we inquire about its origins, asking why, how, and when. Our powers of imagination present us with the most varied associations and analogies. The more sensitive the observer, the scientist, the pilgrim, the richer his range of associations (Fig. 4).

Through his observation of the environment of pilgrimage, Man the Pilgrim may touch the truth about the nature of the Creator, since the Creation itself is replete with such variety and abundance. His „reading“ of the landscape should thus bring the earthly observer closer to his Creator, offering him an opportunity to search for an answer to the question of his own place among the Creatures and his role in Nature. There are five distinct basic models for the approach to the question of the relationship between Man and the natural environment: the naturalistic, the anthropocentric, the deterministic, the nihilist, and the teleological attitudes.

The Christian point of view affords the possibility for a development of the anthropocentric model towards the teleological model. It places Man in a central position with respect to the rest of Creation, but at the same time it also shows the entire system of the environment as „immersed“ in God's might, wisdom, and love. Thereby the Earth is imbued with a sense of the sacred.